

**INGLIS HÁM QARAQALPAQ NAQIL-MAQALLARÍNDA MIYNET ISKERLIGINIŇ
KONCEPTUALLÍQ MAYDANI HÁM TIPOLOGIYASI**

Kutlimuratova Aysuliw Baxitovna – *tayanish doktorant*

amarushakur@mail.ru

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

**КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОЛЕ И ТИПОЛОГИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
В АНГЛИЙСКИХ И КАРАКАЛПАКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ**

Кутлымуратова Айсулы Бахытовна – *базовый докторант*

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха

**CONCEPTUAL FIELD AND TYPOLOGY OF LABOR ACTIVITY IN ENGLISH
AND KARAKALPAK PROVERBS**

Kutlimuratova Aysuliw Baxitovna – *doctoral student*

Karakalpak State University named after Berdakh

Tayanch so‘zlar: lingvomadaniyatshunoslik, konsept, mehnat faoliyati konsepti, konseptologiya, konseptual maydon, paremiyalar, paremiologiya, semantik yadro, tipologiya.

Rezyume. Maqolada tipologik va genealogik jihatdan o‘xshash bo‘lmagan ingliz va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarda mehnat faoliyati konseptining konseptual maydoni va tipologiyasi tahlil qilingan. Bu konsept har ikki tilda universal xususiyatga ega bo‘lib, tipologiyasining shakllanishi ikki xalqning milliy-madaniy qarashlari asosida yuzaga kelganligi aniqlangan. Ingliz maqollarida mehnat faoliyati bo‘yicha individual yutuqlar va vaqtni qadrlashga ustuvorlik beriladi, qoraqalpoq maqollarida esa, ijtimoiy taraqqiyot va tabiat bilan bog‘liq holda konseptning mazmuni ochib beriladi.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, концепт трудовая деятельность, концептология, концептуальное поле, паремии, паремиология, семантическое ядро, типология.

Резюме. В статье анализируется концептуальное поле и типология концепта трудовая деятельность в паремиях английского и каракалпакского языков, несходных в типологическом и генеалогическом плане. Этот концепт имеет универсальное значение в обоих языках, и было установлено, что формирование его типологии основано на национально-культурных взглядах обоих народов. В английских пословицах приоритет отдаётся индивидуальным достижениям в трудовой деятельности и ценности времени, в то время как в каракалпакских пословицах раскрывается содержание концепта в связи с социальным развитием и природой.

Key words: linguoculturology, concept, concept of labor activity, conceptology, conceptual field, proverbs, paremiology, semantic core, typology.

Summary. The article analyzes the conceptual field and typology of the concept of labor activity in proverbs in English and Karakalpak languages, which are not typologically and genealogically similar. This concept has a universal character in both languages, and it has been determined that the formation of its typology is based on the national-cultural views of both peoples. English proverbs prioritize individual achievements and the valuation of time in terms of labor activity, while Karakalpak proverbs reveal the meaning of the concept in relation to social development and nature.

Kirisiw. Insaniyat mádeniyatında miynet qádrیات sıpatında erte dáwirlerden til birlikleri arqalı bekkem súwretlengen. Ásirese, paremiologiyalıq qatlamda miynet iskerligi xalıqtıń ruwxıy-mádeniy kózqarasları, ekonomikalıq jaǵdayı hám jámiyetlik qádrیاتları menen tıǵız baylanıslı halda qalıplesken. Inglis hám qaraqalpaq naqıl-maqallarınıń salıstırmalı analizi arqalı, naqıl-maqallardıń semantika-strukturalıq negizinde ulıwma universal nızamlıqlar bar bolıp, jáne de túrli tipologiyalıq kórinislerde súwretlenedi.

Ádebiyatlar analizi hám methodlar. Miynet iskerligine baylanıslı máseleler bir neshe rus, inglis hám basqa da tillerdiń korpusında úyrenilgen, P.G.Idrisovaniń “Синтаксис кумыкских пословиц и поговорок” atlı ilimiy jumısında qumuq naqıl-maqallardıń sintaksislik sistemasını kompleks úyreniw (bir hám eki bólekli gáp modelleri, baylanısıw quralları, quramalı gáp tipologiyası) [3]. Bul jumista tilde saqlanatuǵın dástúriy sintaksislik qurılmalar menen paremiya janrınıń funkcional-semantikalıq ózgesheliklerin salıstırmalı túrde kórsetedi, eń produktiv konstrukciyalar, komponentlerdi baylanıstırıwshı birlikler hám semantikalıq roller kartaǵa kiritilgen. Qumıq paremiya sintaksisiniń model-tipologiyası ajratılıp, quramalı gápli naqıl-maqallardıń strukturalıq-semantikalıq

túrleri hám jumıs islew shárayatları bir sistemada klassifikaciyalanǵan.

T.A.Naymushina bolsa óziniń “Пословицы и поговорки в художественном тексте” atlı jumısında kórkem tekste naqıl-maqallar intertekstuallıǵın, stillik funkciyasın hám kompoziciyalıq rolin anıqlaydı [5]. Bul jumista, rus ádebiy tekstleri misalında paremiyanıń qollanıwı, olardıń transformaciyası hám obraz jaratıwdaǵı mazmunın analiz etiledi, “tekst ishindegi paremiya” konsepti islep shıǵıladı. Kórkem tekst kontekstinde naqıl-maqallardıń “приложение” (qosımsha qatlam) funkcionalıq modeli usınıs etiledi (identifikaciya–transformaciya-semantizaciya basqıshları).

N.R.Oynotkinovaniń jumısında “Алтайские пословицы и поговорки: поэтика и прагматика жанров”, dep ataladı. Altay paremiologiyalıq korpusınıń poetika (qurılıs, obrazlılıq) hám pragmatikasın (kommunikativlik wazıypa, sáwbet jaǵdayı) kompleks anıqlaması [6]. Dissertaciya janrlar aralıq shegaralar, kompoziciyalıq-ritmikalıq modelleniw, performativlik hám túp máni (presuppoziciya)ni ajratadı. Altay naqıl-maqalları ushın “poetika-pragmatika” baylanısıwınıń tipologiyalıq modeli (janr kórsetkishleri + sáwbet maqsetleri) islep shıǵıladı.

Ch.R.Mukatdesova “Концепт ‘труд’ в татарском и немецком языках: на материале пословиц и поговорок” [4], dep atalgan ilimiy jumısında tatar hám nemec paremiya tiykarında “ТРУД/MIYNET” konceptiniń konceptuallıq strukturasını salıstırmalı ashıw. Koncepttiń obrazlı, qunı (aksiologiyalıq) hám kognitivlik komponent bólimleri rekonstrukciya qılınadı, milliy-mádeniy uqsaslıqlar/parıqlar qalıplesedi. Tatar hám nemis naqıl-maqallarında “miynet–sıylıw–tártip–jámiyetlik” semantikalıq maydanlarınń tıǵız baylanısıw modeli beriledi.

L.V.Basova “Концепт ТРУД в русском языке: На материале пословиц и поговорок”, dep atalgan jumısında. Rus tilindegi naqıl-maqallarda “ТРУД” konceptin (semantika-aksiologiyalıq yadrosı hám Shegara) sistemalı analiz etiw [1:17-19]. Avtor konceptiniń leksikalıq birlikleri, metaforalıq modelleri hám aksiologiyalıq dominantaların (miynet–baxıt–halallıq–sabr) kórsetiledi. “ТРУД” konceptiniń paremiologiyalıq profilin (yadro/shegara, stereotipler, qádrیاتlar) avtorıń jeke klassifikaciyası esaplanadı.

T.V.Gonnova “Социокультурные характеристики концепта ‘труд’ в русском языковом сознании” dep atalgan ilimiy miynetinde rus tililne sóylewshilerdiń jámiyetlik toparları (jas, jınıs, bilimlendiriw) boyınsha “ТРУД” konceptiniń sóz jasalıwında (lingvokognitivlik sanasında) parıqların anıqlaw [2:166-214].

Izertlew metodları sıpatında definiciyalıq, komponentli, semantikalıq hám lingvomádeniy analiz usılları qollanıladı.

Natıyjeler. Koncepttiń obrazlı-qádrیات qatlamları sociomádeniy parametrlar menen baylanısadı, jámiyetlik stratifikaciya miynetke múnásibetin qalay ózgeriwın kórsetedi. “Miynet”tiń sociomádeniy profilin empirikalıq tiykarda (soraw/analiz) qayta qurıw hám toparlar aralıq parıqlardı kórsetemiz:

1. *Many hands make light work* – jámiyetlik miynetti kóteredi, inglis mádeniyatında jumıs etikası hám kollektivlik pragmatikasınıń eski formulası. ([Merriam-Webster](#))

2. *No pain, no gain* – miynet-sıylıq maqsetli, puritan/asketlik jumıs ádebi menen baylanıslı zamaǵóy tarqalıw.

Bul keltirilgen naqılardıń birinshisi jámiyettiń birge islesiwı (kooperaciya modeli) normativlestiriliwı súwretlense, ekinshi naqıl individuallıq turaqlılıq hám ózin tıyp turıw (self-discipline)di motivaciyalıq formulaǵa aylandıradı. L.V.Basova va Ch.R.Mukatdesova kórsetken “sıylıq–miynet” aksiologiyası menen sáykes keledi.

Al, qaraqalpaq tilinde:

1. **“Miynet penen el kógeredi, jamǵır menen jer kógeredi”** – miynettiń jámiyetlik turaqlılıǵı hám paráwanlıq dereǵı ekeni kórsetiledi;

2. **“Miynettiń kózin tawǵan – baxıttıń ózin tawadı”** – miynetti “ustalıq/izlew” menen baylanıstıradı, teleologiyalıq sıylıq modeli;

3. **“Miynet túbi ráhát”** – háreket (miynet) natıyje (ráhát) formulası negizinde payda boladı.

Túrkiy xalıqlarınıń naqıl-maqallarında miynet kóbirek jámaát (“el”), ónimdarlıq (“yer/egiw”), jámiyetlik tán alınıw (“húrmet”) menen tilge alınıw, inglis

paremiologiyasında bolsa individuallıq háreket hám tártip kúshli diapazonda súwretlenedi.

Inglis hám qaraqalpaq naqıl-maqallarında miynet iskerliginiń **tematikalıq toparın tómendegishe, yaǵnıy** sebep-natıyje, jámiyetlik hám birge islesiw, sıylıq hám baxıt koncepti, erinsheklik hám sın-pikir, tártip hám shıdam, ónimdarlıq hám tábiyat sıyaqlı tematikalıq toparlar menen baylanıslı úyreniledi. Olardıń analizin tómendegi misallar menen kórip shıǵamız:

1. **Sebeb – natıyje modeli:** Ing. *No pain, no gain* – “Qıyınshılıq bolmasa, jetiskenlik bolmaydı”; Qq. *Miynet túbi ráhát*. Naqıllardıń hár biri hám sebep tiykarındaǵı miynettiń sıylıǵın ańlatadı. Inglis tilindegi variantta individual tártipke itibar qaratadı, qaraqalpaq tilindegi varianttı bolsa ulıwmalıq qádrیات sıpatında miynetti halal natıyjege baǵdarlaydı.

2. **Jámiyetlik hám birge islesiw:** Ing. *Many hands make light work* – “Kóp qol jumıstı jeńillestiredi”; Qq. *Miynet penen el kógeredi, jamǵır menen jer kógeredi*. Eki mádeniyatta hám kópshilik qatnasqan miynet natıyjelirek hám bereket dereǵı sıpatında talqılanadı. Inglis naqıl-maqalında ámeliy natıje (jumıstıń jeńillesiwi), qaraqalpaq maqalında bolsa sociallıq-mádeniy natıyje (eldiń kógeriwi) súwretlenedi.

3. **Sıylıq hám baxıt koncepti:** Ing. *Hard work never goes unrewarded* – “Awır miynet hesh qashan sıylıqsız qalmaydı”; Qq. *Miynettiń kózin topqan – baxıttıń ózin tawadı*. Inglis naqıl-maqalı puritan mádeniy qádrیاتların bildirse, qaraqalpaq naqılında miynet hám baxıt óz ara baylanıstırıp, insaniy jetiskenliktiń tireǵı sıpatında kórulei.

4. **Erinsheklik hám sın-pikir:** Ing. *An idle hand is the devil’s workshop* – “Bos qol shaytannıń ustaxanası”; Qq. *Miynet etseń erinbey, qoyadı qarnıń tilenbey*. Hár eki mádeniyatta hám erinsheklik jaman natıyje menen baylanısadı. Inglis variantı diniy-ruwxıy konnotaciyaǵa iye, qaraqalpaq variantında bolsa tuwrıdan-tuwrı materiallıq jetispewshiligi (ashlıq/qarın toyadı) ańlatıladı.

5. **Tártip hám shıdam:** Ing. *Rome wasn’t built in a day* – “Rim bir kúnde qurılmaǵan”; Qq. *Enbekli er erinbes, miynetsiz dúnya kórinbes*. Inglis naqılında tariyxıy-metaforalıq shıdam simvolı kórsetiledi, al qaraqalpaq naqılında bolsa miynettiń ómirdegi zárúrlik ekenligin ashıp beredi.

6. **Ónimdarlıq hám tábiyat penen baylanısı:** Ing. *As you sow, so shall you reap* – “Neni ekseń, sonı orasan”; Qq. *Neni ekseń, sonı orasań*. Inglis variantı menen qaraqalpaq tilindegi ekvivalentinde awıl-xojalıq metaforası universal sebep-natıyje nızamlıqları baylanıslı súwretlengen, bul eki naqılда ónimdarlıq tuwrıdan-tuwrı miynet hám ráhát penen baylanısqan.

Solay etip, teoriyalıq maǵlıwmatlar hám ámeliy analiz etilgen misallar negizinde konceptuallıq yadro anıqlandı (Basova, Mukatdesova, Karimova va Gonnova), olda bolsa “Miynet” leksikalıq birligi esaplanadı, onıń yadrolıq semantikasına *miynet, bereket/izzet/ráhát* sıyaqlı birliklerdi túrli til mádeniyatlarında uqsas sebep-natıyje konstrukciyası sıpatında qayta qurıladı.

Dodalaw. Miynet iskerligine baylanıslı inglis hám qaraqalpaq naqıl-maqallar analiz

№	Tekst (Inglis/Qaraqalpaq)	Awdarma	Semantika	Pragmatika	Derek
1	<i>Many hands make light work</i>	“Kóplegen qol jumıstı jeñil etedi”	Jámiyetlik, birlik	Kollektivlikti qádirlew	Oxford, 2019
2	<i>Hard work never goes unrewarded</i>	“Awır miynet sıylıqsız qalmaydı”	Miynet, sıylıq	Xoshametlew	Mukatdesova, 2012
3	<i>Industry is the mother of success</i>	“Miynet – jetiskenlik anası”	Miynet, jetiskenlik	ádep-didaktika	Heywood, 2019
4	<i>Lazy people always take the longest way</i>	“Erinshek adam joldı uzayttıradı”	Erinsheklik, paydasız	Sın kózqaras	Karimova, 2004
5	<i>Idleness is the key of beggary</i>	“Bos júriw – jarılıq giliti”	Erinsheklik nátiyjesi	Jámiyette kritika	Karimova, 2004
6	<i>No bees, no honey; no work, no money</i>	“Hárre bolmasa pal joq; miynet bolmasa pul joq”	Sebep-nátiyje	Miynet qádriyatı	Oxford, 2019
7	<i>Diligence is the mother of good luck</i>	“Ğayratlılıq – áwmettiñ anası”	Ğayratlılıq	Jeke jetiskenlik	Oxford, 2019
8	<i>He that will not work, shall not eat</i>	“Islemegen tislemeydi”	Miynet shár-ti	Ádep-ikramlıq qağıydaları	Bassova, 2004
9	<i>Work is the key to success</i>	“Miynet – jetiskenlik giliti”	Miynet, jetiskenlik	Motivacion	Heywood, 2019
10	<i>A lazy sheep thinks its wool heavy</i>	“Erinshek qoy júnin awır sanaydı”	Erinsheklik, siltaw	Sın	Karimova, 2004
11	<i>By labor comes wealth</i>	“Miynet arqalı baylıq keledi”	Miynet, rawajlanıw	Ekonomikalıq qádriyat	Bassova, 2004
12	<i>Work while it is day, for the night cometh</i>	“Kún jarıǵında isleñ, sebebi soñ tún keledi”	Waqıttı qádirlew	Diniy-didaktika	Bible Proverbs
13	Eñbektıñ nanı mazalı, kóp jegin kelse, kóp islewge de erinbe	“Miynet etken toyadı, erinshek ash qaladı”	Háreket, bereket	Bereket	Qaraqalpaq naqıl-maqalları, 2015
14	Dáryanıñ suwın báhár tastıradı, Adamnıñ kewlin miynet tastıradı	“Miynet penen adamnıñ kewli kóteriledi”	Keypiyat, ráhát	Tárbiya, din	Qaraqalpaq naqıl-maqalları, 2015
15	Kóz qorqaq, qol batır	“Qorıqpastan miynet etken qol kúshli”	Miynet, húrmet	Jámááte qádirlen-iw	Qaraqalpaq naqıl-maqalları, 2015
16	Erte jat ta, erte tur, Bir piskekti artıq ur	“Miynet etkenniñ ırısqsı kóbeyedi”	Miynet, bereket	Xoshamet	Qaraqalpaq naqıl-maqalları, 2015
17	Talaplıǵa nur jawar	“Miynet etkenniñ nurlı boladı”	Miynet, húrmet	Estetika-jámiyet	Qaraqalpaq naqıl-maqalları, 2015
18	Ólim soraǵanǵa miynet beredi	“Tımshılıq hám miynet nátiyjesi”	Miynet qádriyatı	Xoshamet, qádirlew	Kudaybergenova, 2023

Juwmaq. Solay etip, “miynet – sıylıq – jámáát – tártip” konceptualıq maydan kartası bul naqıl-maqallar sistemasında anıq kórinedi. “Miynet” koncepti yadronı qalıplestiredi, “sıylıq” (ráhát, bereket, jetiskenlik), “jámáát” (el, birlik), hám “tártip” (shıdam, waqıttı qádirlew, erinsheklikke qarsı gúres). Shegara elementleri sıpatında súwretlenedi. Inglis naqıl-maqallarında individual jetiskenlikler hám waqıttı qádirlewge ústemlik beriledi, qaraqalpaq naqıl-maqallarında jámiyetlik rawajlanıw,

jámiyettiñ gúlleniwi hám tábiyat penen baylanısı tiykarında konceptualıq negiz bolıp xızmet etedi.

Demek, inglis hám qaraqalpaq paremiologiyasındaǵı miynet koncepti universallıq ózgeshelikke iye bolıp, onıñ tipologiyalıq qalıplesiwi eki xalıqtıñ mádeniy-dúnyalıq kózqarasların anıq sáwlelendiredi. Bul analizler miynet konceptiniñ lingvomádeniy izertlewinde ulıwmalıq hám milliy ózgesheliklerdi ashıp beriwde áhmiyetli ilimiy tiykar bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar

1. Басова Л.В. Концепт ТРУД в русском языке (на материале пословиц и поговорок): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Тюмень: ТюмГУ, 2004.
2. Гоннова Т.В. Социокультурные характеристики концепта «труд» в русском языковом сознании: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Волгоград: 2003.
3. Идрисова, П.Г. Синтаксис кумыкских пословиц и поговорок: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Махачкала, 2015.
4. Мукатдесова Ч.Р. Концепт «труд» в татарском и немецком языках: на материале пословиц и поговорок: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Казань: KFU, 2012.
5. Наймушина Т.А. Пословицы и поговорки в художественном тексте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Ленинград: 1984.
6. Ойноткинова Н.Р. Алтайские пословицы и поговорки: поэтика и прагматика жанров: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.09. – Казань: 2012.